

MAGYARORSZÁG HADI EREJE A XVI. SZÁZADBAN.

(Második közlemény.)

II. A hadsereg tisztjei legénysége. Fizetésük.

Mikor a Habsburgok I. Ferdinánddal Magyarország királyi székebe kerültek, náluk mindig az az alapelv volt uralkodó, hogy ők jogérvényes szerződések alapján jogos örökösei a magyar koronának. A magyar urak, még ha Ferdinánd párthívei voltak is, mindig ellenezték ezt a felfogást és azt állították, hogy Ferdinándot mint V. Károly német császár fivérét azért *választották* meg magyar királynak, mert a Habsburgokkal szövetségbe hazánkat jobban és könnyebben megvédhetik a töröknek hódító törekvése ellen. Azt látjuk azonban, hogy a magyar urak többet törődtek birtokaik gyarapításával, mint hazájuk érdekével. Hamar megérelelték a Habsburgokban azt a meggyőződést, hogy Magyarország trónját csak erőszakkal foglalhatják el és csak avval tarthatják meg. Számos jel mutat erre, sőt az országgyűlések végzéseiből is látjuk, hogy a Kk. és Rk. a Habsburgokat idegen katonaság tartására ösztönözték. Az ősi előjogoknak folytonos hangoztatása; a hadi adónak — dica, subsidium — mindenféle feltételekhez kötött sokszor szűkmarkú megszavazása és különféle címeken az urak által lefoglalása; a vármegyei katonaság kiállításánál tapasztalt visszaélések, a kiállításnak minden lehető czímen meghiusítása, megtagadása; a nemesi felkeléseknek feltételekhez kötése és a bandérium tartásának kötelezettsége alól való kibúvás: mind jóformán kényszerítették királyainkat idegen zsoldosok fogadására s ezekhez idegen tiszteknek tartására. Azt azonban, hogy a katonai tisztségekre magyarokat nem alkahnaztak volna, egyáltalán nem lehet állítani.

Már mint trónkereső küldte be 1527-ben Ferdinánd *Katzianer János* generaliskapitányt, a ki Dévényt, Pozsonyt, Nagyszombatot elfoglalván, a bányavárosokba, majd a Szepességen át Kassa felé indult. *Thurn Miklós* és *Perner Kristóf* kapitányokat előre küldte s az utóbbi Szepesvárat is elfoglalva, annak kapitányává lett és Lőcsén mint 1000 zsoldos katona parancsnoka halt meg 1530-ban. *Katzianer* kassai főkapitánnyá lett. Mint ilyen s ezen minőségében egyszersmind felvidéki főkapitány is, számos harcban és békealkudozásban részt vett. Egy vesztett csata után börtönbe került, majd onnan kiszabadulván, 1537-ben megöletett.

Ugyancsak 1527-ben jött be Ferdinánd a *Kázmér brandenburgi őrgróf* fővezérsége alatt volt főseregével. A derék őrgróf még 1527-ben meghalván, a sereg fővezérletét 1527-ben *Salm Miklós* gróf vette át, a ki vezértársával *Roggendorf Vilmos*sal Győr, Szent-Márton, Tata, Komárom, Esztergom, Visegrád elfoglalása után Ferdinánddal Budára bevonult. *Salm* 1547-ben királyi helytartóvá és országos főkapitánnyá lett. *Roggendorf* már 1541-ben meghalt a budai sikertelen ostrom után. 1537-ben *Ebersdorff* kapitány alatt 2000 német puskás, 100 vasas és 500 cseh-morva gyalogos ment a Szepességen át Kassa felé, melynek főkapitányává Ferdinánd *Katzianer* után 1537-ben *Fels Lénártot* nevezte ki. Ezt Ferdinánd az egykorú krónikáiról szavai szerint azért nevezte ki fővezérévé, hogy a magyarokat megbüntesse.¹ El is foglalta a János pártiaktól: Sóvár, Sebes, Kapi, Regéc, Tály, Boldogkő, Makovicza és Sáros várakat. *Felsel* volt a Szepességen 1538-ban *Herberstein Ruprecht* Ferdinándnak már 1530-tól vezére, a ki *Felsel* és *Salm*mal több tanácskozásban vett részt a magyar urakkal és a törökkel. Mint érdekes dolgot említem meg itt, hogy 1538-ban Ferdinánd seregében magyar lovagok is voltak és a *Landeck* melletti — Szepesben — ütközetben elesett *Nyáry Miklós* huszárkapitány, a ki *Lőcsén* temettek el.²

Salm Miklós után *Castaldó Ker. János* 1551-től a hadi ügyekben királyi helytartó és fővezér,³ a ki nevét egyebek közt erdélyi

¹ Sperfogel Konrád után Hain Gáspár Lőcsei Krónikája 80. l.

² U. o. 87.

³ Liber regius I. 509.

szereplésével és Frater Martinuzzi György megöletésével tette híressé és társa az olasz Pallavicini Sforza 1554-ben kir. marschal. Kortársai voltak *Teuffel Mátyás Rézmán* 1552-ben győri kapitány és fővezér, *Schwendi Lázár* kassai főkapitány, 1565-ben Feldt-Obrist, *Pucheim Farkas* zólyomi kapitány, 1559-ben császári tábornok és *Dietrich Marczell*, a mint őt Hein jellemzi, «ein ein-augichter Schelm» a ki a hadi dolgokban igen jártas ugyan, de hitetlen és dölyfös ember.¹ Mind a négyen meglehetősen rossz nevet hagytak hátra, a mint még találkozni fogunk velök. Már 1542-ben szerepel *Joachim* örgróf táborában a Buda elleni hadjáratban *Ungrád János*, a ki 1556-ban magyarországi és szlavoniai főkapitány.² 1568—1584-ig Schwendinek utóda a kassai főkapitány-ságban *Rueber János* 1583-ban sárosi főispán és felsőmagyarországi generális kapitány. Követték őket a fővezérségben: *Hardegg Ferdinánd* (1542) szatmári, majd győri főkapitány, fővezér; *Mansfeld Károly* gróf (1549—95); *Basta György* (1595-től) és *Kollonits Siegfried* 1605-ben a dunántuli főkapitány. Találkozunk még *Gosswein Károly* felvidéki főkapitányi-helyettessel 1591-ben.³

Ezek az idegen fővezérek nemcsak az idegen hadakat vezették, hanem alájok voltak rendelve a magyarok is. Salm, Fels és Mansfeld kivételével mondhatni mindnyájan megvetették a magyarok tanácsait «mintha egyedül ők lennének bölcsék és vitézek.»⁴ Természetes volt aztán, hogy a török ellenséget és a János-párti magyar urakat is jobban ismerő magyarok mellőzése miatt sokszor szenvedtek vereséget. Erdődy Simon püspök Katzianerhez 1530 június 3-án írt levelében ezt mondta: «Ügy bántok az országgal, mintha annak inkább végpusztulását, mint megszabadítását kívánnátok».⁵ Roggendorft 1541-ben Buda ostrománál hiába kérte Perényi Péter erélyesebb működésre s 1554-ben hiába kérték a magyarok Teuffelt, hogy egyesüljön velök, Teuffel kérdésének következménye az lett, hogy elfogatván,

¹ Hain id. mű 102.

² Lib. regius III. 361.

³ *Orsz. levélt.* Libri Debitorum II. fol. 28. és 147.

⁴ *Forgách Ferencz* i. m. 99.

⁵ *Katona József*, Hist. crit. XX. 573.

Konstantinápolyba vitetett és hiába tagadta, hogy ő valaha vezér lett volna, lefejezték. Füleik pedig török kézre került. 1556-ban Krasznahorka ostroma után írta Forgách Simon: «meg se mozdultak a németek helyekből, hanem mint jámborok nézték az mit az kevés magyar mívelt és mikor az magyarok az terekeket megúzták, ha a németek utánok mentek volna, megverték volna őket. De soha az magyarok reá nem vehették, hogy utánok menjenek». ¹ 1593-ban írta Illésházy István nádor, hogy Teuffenbach kassai generális főkapitányt semmi kéréssel rá nem birhatták, hogy Nógrádra menjen, hanem az ágyúkkal és a király fizetett népével visszatért Kassára, mégcsak két ágyút sem akart a magyaroknak adni. Pálffy ágyú nélkül ment a drégelyi palánk alá. (Vele volt Illésházy István is). ² 1599-ben meg így írt: «Újvárat akarta — a török — megvenni, kit egy nap is megvehetne volna, mert sem népe, sem por, sem élés, mindent Esztergomba takartak volt belőle, és ha az úristen zablyát nem vetett volna a szájába az pogánynak, nemcsak Újvárot, de mind Pozsont, Galgóczot, Smentét (Sempte), Csejtét és egyéb várakat pusztán találta volna, csak előbb-előbb jött volna; mert mind az urak, nemesek, vármegyék népe valahun ki volt, a táborban volt, az reménységgel, hogy magának az törökkel, kire az magyar nemzet igen kész volt, és az istenért könyörögtek az németeknek, hogy el ne mennének előttök, hanem megvinának az törökkel». A vezérbasa visszatért azon az úton melyen jött... A magyar gyalogok, lovasok és szabadlegények kérték *Schwarzenberget*, eressze őket a törökre a németek meg csak nézzék a dolgot, de az félve a töröktől, semmiképen nem engedte, hogy rájok üssenek, mondván, hogy a császár rá bizta a hadat, a melyikért ő felelős és ő ilyen nyilván való veszedelemben nem ereszti azt. Így a török sok fogollyal elmenekült, Schwarzenberg hada meg Esztergom alá érve széteszlott. ³

Volt a magyarban a XVI. században is elég harci virtus. Elbántunk volna mi a törökkel is, csak ne vert volna régi átkunk, a visszavonás és csak ne lettek volna az idegen, külföldi katonaság

¹ *Forgách Ferencz* Historiájához írt jegyzetei: 144. stb.

² *Illésházy István* feljegyzései 1592—1603. 8. l.

³ U. o. 74.

és vezérek olyan jó barátaink. Veráncsics Antal, a tudós egri püspök, majd 1569 óta esztergomi érsek egy igen szép példáját mondja el ennek. Mikor 1551-ben a török martalóczok Forgách faluját Komjátit megtámadták, a parasztok megmutatták vitézségükkel, — úgymond — hogy reájok méltán számíthatott volna a haza ; mert egyedül saját erejükkel verték vissza a törököt. Ekkor történt itt, hogy egy paraszt házának pitvarába két török rontott be, megragadták a szép fiatal asszonyt és a férjre is rá támadtak. Ez kardot ragadott és mindkét ellenséget megfutamította. Csakhamar hatan jöttek rá ; az erős paraszt, egyedül feleségétől támogatva, kardjával kezében mindnyájukat elűzte és nejét kiszabadította. Majd tízen támadtak ellene, tízen egy ellen ! (írja Veráncsics) s ő félelem nélkül felvette a harcot ellenük. Már már elnyomták, a mikor megszólalt a kürt, jelezve a keresztény segítség megérkezését, a mire a csaknem mindnyájan megsebesített törökök megfutottak. A feleségét így megmentő paraszt hét sebből vérezve megmutatta példájával, hogy a törököt is le lehet győzni és azok ellen *nem annyira túlnyomó erő kell, mint bátorság, szorgalom a hadviselésben és kitartás.*¹

Voltak nekünk részint a királyok által kinevezett, részint az országgyűlések által választott fölös számú magyar főkapitányaink is. Országos főkapitányokul találjuk : *Báthori István* nádort, *Perényi Pétert*, *Balassa Menyhértet*, majd 1554-től *Nádasdy Tamás* nádort, királyi helytartót és a század végén *Nádasdy Ferenczet*. Dunántúli főkapitányok voltak : *Tahy János*, *Forgách Simon*, *Pálffy Miklós*, *Zrinyi György* és *Erdődy Tamás*. Dunáninneniek : *Serédy Gáspár*, *Báthori András*, *Perényi Gábor*, *Telekessy Imre*, *Zay Ferencz*, a ki a dunai naszádoknak is főkapitánya volt, és enyingi *Török Ferencz*. Ezek a tiszai részeknek főkapitányai is voltak.

Ezeknek kellett összegyűjteniök a generalis expeditióknál a fegyverre kelt nemességet és úgy ennél, mint a particularis expeditióknál a vármegyék által kiállított seregeket. Látjuk azonban, hogy önálló működésre közülök csak azok alkalmasak, a kik a király költségén több-kevesebb embert tartanak állandóan fegy-

¹ *Veráncsics Antal* munkái I. 267.

verben. A hol a német főtisztekkel együtt kellett hadműveleteket végezniök, mindig azoknak voltak alárendelve és, a mint láttuk, szavuk igen csekély befolyással volt a háborúk menetére.

A mi az idegen tisztek fizetését illeti, az országgyűlésen egybegyűlt Kk. és Rk. nov. 29-iki feliratukban azt mondják a király helyett megjelent Erneszt főherczegnek, hogy az idegen kapitányok, bár akkora a díjak, hogy magyar kapitány azért háromszorannyi hadat volna képes fenntartani, csak mulatsággal, zsarolással, a magánosok ügyeibe hivatlan avatkozással töltik idejököt, mit sem gondolva fegyveres népükkel, mely szinte rabolja, fosztogatja, zaklatja a népet. Hogy mennyire volt igazuk az országgyűlés urainak, azt látni fogjuk.

Fővezérekké rendesen a kassai és a győri főkapitányok lettek. Ezeknek rendes fizetésük havi 300 frt, egy évre 3600 m. frt. Mint fővezérek kaptak még ugyanennyit mint a magyar fővezérek, vagyis évi 3600 frtot. Tehát évi 7200 frt volt a fizetésük, a mi az akkori árviszonyokhoz mérten óriásinak mondható díjazás. Roussel Cladius mint tokaji főkapitány évi 6000 tallért,¹ Hardegg Ferdinánd mint szatmári kapitány évi 3000 magyar frtot kapott fizetésül.² Az egri kapitány (1549-ben) havi 150, évi 1800 m. frtot ; Zamarya de Specciacasa veszprémi kapitány és újvári viczekapitány (1585-ben) ugyanannyit ; 1593-ban Herberstein Gyula báró murányi főkapitánynak fizetése havi 155 m. frt 30 kr. évi 1863 m. frt 60 kr.

A magyar főtiszteknek fizetése alig állott hátrább az idegenekénél. Nádasdy Tamás Horvát-Szlavon-Dalmátországok bánja 1537-ben 200 könnyű fegyverzetű lovast tartott. Ezeknek fizetésén felül ő kapott ruházatra és asztalának fenntartására évi 2000 frtot. Ugyanannyit kapott ugyanakkor bántársa, Keglevich Péter is.³ Mikor Nádasdy Tamás 1554-ben nádorrá és a kúnok bírájává választatott, mint nádor kapott évenként 4000 m. frt készpénzt a 30-ad jövedelmekből ; sóban 1000 frt értékűt a máramarosi sóbányákból — Rónán a só darabja à 3, a tokaji sóhivatalban à 6 magyar denár. *Mint főkapitány* és királyi helytartó a m. kir. kama-

¹ Lib. reg. IV. 604.

² Lib. reg. V. 18.

³ Lib. reg. I. 350.

rától a 30-adokból évi 4000 frtot. Ha mint nádor szükségesnek látja valahova követeket és szónokokat — oratores — küldeni, ezeknek költségeit a kamara fedezi, a melyik a közügyekben viendő levelekhez futárokat is bocsát rendelkezésére.¹ Báthori István nádor, Perényi Péter, Balassa Menyhért országos főkapitányok évi salariumaikat nem ismerem, de azt tudom, hogy csak Felső-Magyarországon az első 188,278 ; a második 449,212 ; a harmadik, többszöri pártváltoztatása mellett is, 612,345 kat. holdnyi birtokokat szereztek mindenik több várral. Serédy Gáspár felvidéki főkapitány és fivére György kassai főkapitány szegénylegényekből 707,805 kat. holdnak ; Zay Ferencz dunáninneni főkapitány és a naszádosok kapitánya 70,000 kat. holdnak tulajdonosaivá lettek. Báthori András felvidéki és a tiszai részek kapitánya 1556 június 25-én Bécsben egyezséget kötött Ferdinánddal. A király elismerte, hogy Báthorinak 1555 okt. 10-ig 300 könnyű fegyverzetű lovas tartásáért és az ő salariumára tartozott 14,417 magyar forinttal. 1555 okt. 16-tól 1556 júni 15-ig 8 hónapra ugyanazon címeken 9600 frttal, együtt 24,017 frttal. Erre Báthori felvett :

a) Szatmár és Szabolcs megyék 1555-iki subsidiumából a kir. kamarától	4672 frtot,
b) az előző évek subsidium hátralékaiból	450 «
c) az egri püspökség 1555-iki tizedéből	650 «
d) a királynak Kisséry Pálnál volt pénzéből ...	1201 «
e) a király a kamara útján adatott Báthorinak ..	3300 «
f) Báthori elengedett a királynak	3000 «
Ez összesen	13273 frt.

A hátralékos 10,744 frt fejében elzálogosította a király a Mérey Mihálynak 13,000 frtban zálogban levő Likava várat és birtokait úgy, hogy Báthory András ezen összegnek felét, 6500 frtot a sajátjából fizessen ki, másik felét a király fizeti ki Méreynek. Ezek után Likava vára és birtokai (20 község, 96,321 kat. hold) összesen 17,344 magyar frtban megállapított összegben inscribáltatik — elzálogosítatik — Báthori Andrásnak. Minthogy Szatmár, Szabolcs, Kraszna és Közép-Szolnok kamarai számadásai

¹ Orsz. levéltár. Libri debitorum, I. 1.

elvesztek, ha azokra vonatkozólag Báthorit terhelő adatok merülnének fel, Báthori azon összegeket elvállalja. 1556 június 16-tól kezdve Báthori András tartsa továbbra is a király szolgálatára a 300 könnyű fegyverzetű lovas t ezek fizetésére neki fejenként és havonként fizettség ki 3—3 frt, *saját személyére havonként 600 m. frt* (=évi 7200 m frt) és asztalának ellátására az egri érsekség 1556-iki tizedéből egyszer beszedhet 500 m. frt értékűt. A szemprci vámon 30-ad fizetés nélkül áthajtathat 200 ökröt.¹ A király azonban «propter aliis urgentissimis necessitatibus nostris» — más igen sürgős szükségleteink miatt — nem fizethette meg Méreynek a 6500 frtot. Báthori kifizette ezt a Szepesi 30-ad lekötése fejében.² A nagy aquisitor összeszerzett a felvidéken 700,000 kat. hold birtokot.

Telekessy Imre kassai főkapitány évi salariuma 3000 frt volt. Egyebek közt ezért kapta 1559-ben Lednicze várat és birtokait — 26 község, 42,510 kat. hold.³

Főurainknak a királyok úgy az általok tartott seregek zsoldjával, mint az ő salariumaikkal rendszeren adósok voltak. Serédy Gáspárnak 1534—1548-ig 155,800; Serédy Györgynek 1545—1553-ig 46,400; Pekry Lajosnak 1534-ben 32,000; Pálffy Miklósnak 1585—1603-ig 20,532; Dobó Ferencznek 1592-ben 13,521; Rákóczi Zsigmondnak 1583—1588-ig 50,448 m. firttal maradtak hátralékban. Ezek és a többi urak azonban könnyen segítettek magukon. Elfoglalták a király ellenfelének valamely jószágát és azt magukra iratták, vagy valamelyik magszakadás vagy más úton a királyra szállott vár és más birtokot vettek zálogba; vagy valamelyik már elzálogosított birtokért többet ígértek a királynak és így megkapták azt. Nehezebb soruk volt a kisebb embereknek.

Gerecsey Bertalan 1587 okt. 1-től volt Kanizsán Kais. Majestäts Obristerleutenant, császári alezredes. Mint ilyen kapott zur Leibbesoldung, tehát személyes fizetésül havi 62 frt 30 krt = évi 747 frt 60 krt és 16 huszárlóra à 4 frt, havi 64 frtot, évi 768 frtot. Az ezredesi hivatal kezeléséért, beleértve a «Kundschaftgeld»-et, a kémek fizetésére való pénzt is, volt havi 100 frtja. Személyére

¹ Lib. reg. II. 195.

² U. o. 216.

³ Lib. reg. II. 425.

volt tehát havi 134 frt 30 krja. 1544-ben Obristwachtmeisterré, ezredessé lett és akkor is ezt a fizetést kellett volna kapnia.¹

A sorhadnál a lovaskapitányok 1549-ben á 40 frtot kaptak havonkint, 1554-ben havi 50 frtot, egy évre 600 frt és ugyanakkor a Nádasdy Tamás nádor lovaskapitányainak havi fizetése szintén 50 frt volt. A gyalogosok kapitányai 1554-ben a sorhadnál havi 8 frtot és mindenik kapitány 6—6 lóra havi 18 frtot kapott. Nádasdy nádor gyalogos kapitányai kapták a gyalogos katonát illető havi 2 frt 40 denárt és azonfelül mindenik havi 4 frt 80 drt, tehát összesen havi 7 frt 20 denárt.

A várakban és véghelyeken (1549) igen változó a fizetésük. Tatán a főkapitány havi 250 frtot, Egerben a hajdúkapitány 150 frtot, Szt.-Mártonban 100 frtot, Szigeten — Szigetvár — a 150 hajdú kapitánya havi 60 frtoť, Saágváron 40 frtot,² míg Kassán (1574-ben) csak 20 frtot — heti 5 frt — kapott.³ Krines Bálint német kapitány Kállóban (1578) évi 800 frtot, Chiapy Kristóf kállói főkapitány (1591) évi 960 r. frtot, Kállay Mihály kállói kapitány évi 500 r. frtot = 400 m. frt kapott. Lengyel István kanizsai (1566), Iffjú Kristóf (1579), Bornemissza János (1581), tokaji lovaskapitány, Bornemissza Imre (1581) kassai és Rosenberg György (1587) tatai kapitányok évenként 500—500 m. frtot. Huszár Péter (1580) pápai 450 m. frtot, Vajda Kristóf (1584) győri kapitány 408 m. frtot kaptak egy évre.⁴

A vármegyei kapitányokat a megyék egyezség szerint fogadták fel. 1542-ben Liptó megye 25 huszárjához a kapitány és a tisztek 5½ óra 150 frtot kaptak; Trencsén 14 lovasához a kapitány fél-évre 50 frttal és 20 frt asztalpénzzel; Zólyom 25 lovasához a kapitány havi 25 frttal; Baranya 100—52 lovasához a kapitány havi 16 frt asztalpénzzel volt felvéve. Zemplén megye 1598-ban Barkóczy László kapitánynak egyezség szerint havi 150 frtot fizetett az összesen 65 lovashoz.⁵

¹ Libri debit.

² *Acsádi* Hadtört. Közl. 1888. Libri deb. I. *Thallóczy*: Századok, 1877.

³ Szepesi kamara quadrip. f. 15.

⁴ Libri debit.

⁵ *Acsádi* id. helyen és Dica összeírás.

Mint kiválóan érdekes dolgot emlitem fel két várkapitánynak őket legalább az éhenhalástól biztosító természetbeni ellátását. *Lenauer Lampert* kállói kapitány 1573-ban a havi 5 tallér *Lehengeld* — *Lohngeld*-fizetésen kívül kapott: havonként 2½ köböl búzalisztet, 2½ pint vaját, 2 drb kőst; háromhónaponként 1 hordó bort, 1 sertést, 15 kassai köböl zabot; félévénként 1 köböl borsót, 1 tonna besózott káposztát, 1 vágómarhát; hetenként zu *Wachtlichten* — az őrségre világító anyagul — 2 font faggyút. Kapott még 2 lóra szabad zabot és szénát.¹ *Distlinger Venczel* zárdi kapitány évi conventiója volt:

Rozs 30 köböl	á	60 den. =	18r.frt 60 den.
4 hordó bor.....	á 16 r. frt —	« =	64 « 60 «
vaj 24 itcze	á —	« 10 « =	2 « 40 «
borsó 2 köböl	á 1 « —	« =	2 « — «
káposzta 2 hordó	á 3 « —	« =	6 « — «
malacz 4 darab	á 3 « —	« =	12 « — «
só 24 kő.....	á	26 « =	3 r.frt 84 «
zab 60 köböl	á	25 « =	15 « — «
2 drb tehén v. más marha	á 5 «	=	10 « — «
szalma és széna a menyikell 2 lóra			
összesen			133 frt 84 den.

Ezt a conventiót Szádvár jövedelméből fizették a provisorok 1579 aug. 20-ig.² Ha az itt említett kapitányok kaptak lótartást és a sorhad gyalogos tisztjeinek volt lótartásuk, hihetőleg a várak őrségeinek lovaskapitányai és hadnagyai is kaptak lóra külön díjat.

A fizetésnek kiszabását éppen nem mondhatjuk szűkmarkúnak, ha tekintetbe vesszük, hogy a pénznek vásárlási képessége, — nem a mai, a háború folytán rendkívüli magas árakat tekintve, — a XVI. században az egész századon át legalább is a tízszerese volt a, mondjuk 1910-ben volt vásárlási képességének. A baj az

¹ Szepesi kamara quadripartitum. fol. 40/b.

² U. o. fol. 153.

volt, hogy a katonák, tisztek és közemberek egyformán, soha sem kapták meg rendesen a fizetést.¹ Néhány adat élénken meg fogja világítani azt, hogy a katonatisztek hogyan kapták, illetve hogyan nem kapták meg a fizetéseiket a XVI. században. *Pálffy Pál* pozsonyi gróf stb.-nek mint komáromi kapitánynak fizetésére 1593-ban 8000 frttal volt adósa a király. A pozsonyi kamara megkezdte a kifizetését 1596-ban s akkor fizetett 1145 frtot; 1597—1600-ig semmit; 1600-ban 300 frtot; 1602-ben 255 frtot; 1603-ban 200 frtot; 1604—1610-ig semmit; 1611-ben 1500 frtot, 1612-ben 500 frtot; 1613—1614-ben semmit. 20 év alatt tehát kifizetve 3900 frt. A többi maradt. *Gereczy Bertalan* kanizsai vicze-kapitány és alárendelt lovasai az 1583-iki és 1587-iki kimutatások szerint zsoldjukból csak 200 frtot kaptak. Jár nekik akkor még 5077 r. frt. 40 kr. Mátyás főherczeg ennek kifizetését elrendelte 1591 ápr. 26-án. A kamara erre fizetett: 1593-ban 130 frt; 1594-ben 200 frt; 1595-ben 100 frt; 1596-ban 500 frt. Ekkor a király Gereczynek időközben sokkal emelkedett fizetésére már 17,372 frttal tartozott. Ebből megkapott az időközben eladott Recze község árából 12,616 frt 17 krt, maradt tehát még fizetendő 4735 frt 13 kr. *Thengöldi Bornemissza János* palotai kapitány kiérdemelt zsoldjára 1588-ban fizetendő volt 3403 r. frt 30 kr. Ennek felét akkor rendelte kifizetni Mátyás főherczeg, a másik fele meg később posztóval lesz fizetendő. *Bornemissza* 1589-ben egész hátralékos zsoldjának kifizetését kérte. Ki is fizették azt neki 1596 aug. 26-ig olyan részletekben, hogy ezek közt 34—50 frtosok is vannak. *Lengyel István* kanizsai kapitánynak évi 500 frt fizetésére a király 1566 máj. 10-től 1576 máj. 10-ig adósa volt 5000 frttal. (Tehát ez teljes 10 éven át nem kapott fizetést.) Ebből 1576 június 21-én 1467 frtot, aztán 1579—83-ig részletekben 2447 frtot, összesen 3914 frtot megkapott, a többi 2086 frt fizetetlen maradt. *Huszár Péter* könnyű lovaskapitánynak 1580 decz. 1-től 1583 decz. 31-ig járó kiérdemelt zsoldját, 1458 frt 16 krt 1589-ben utalványozta a pozsonyi kamaránál Rudolf király. De semmit sem kapván

¹ Minden egyes esetben idézni a helyet, a honnan az adatot vettem, igen hosszadalmas lenne. Azért egyszerre megjegyzem, hogy itt közölt adataim mind az Országos levéltárban levő: «Libri debitorum»-ból vannak véve.

Huszár, neki mint akkor már pápai kapitánynak hátralékos fizetései fejében Rudolf király 1594 júli 13-án elzálogosította Dudor és Nana községeket. *Serényi Gábor* volt szendrői kapitány özvegye Brodarith Klára 1592 okt. 1-én kérte néhai férje katonai stipendiumainak kiutalványozását. Ez az 1589 márcz. 31-én kiállított katonai kivonat szerint 2998 r. frt 28 kr, az 1590 ápr. 7-én kiállított katonai kivonat szerint 2010 r. frt 8 kr, a Rhédey Mátyás szendrői kapitány által kiállított katonai kivonat szerint 407 r. frt 15 kr., a Tschehy György által kiállított katonai kivonat szerint 64 r. frt 30 kr, összes követelése 5480 r. frt 21 kr, = 4383 m. frt $28\frac{2}{3}$ denár volt.

Vajda Antal szatmári főkapitány-helyettes kiérdemelt katonai fizetésére 1589-ben kölcsön vett Rudolf király Heen György és Angerer Pál nürnbergi kereskedőktől készpénzben és árukban 3000 m. frtot. Ebből Vajda kapott mindössze 348 r. frt 10 krt. Az egész századon át sok magyar tiszt maradt fizetetlenül, vagy csak részben, akkor is részletekben kifizetve. De nemcsak a magyarok jártak így. Az idegenek és ausztriaiak is nem egy esetben maradtak hosszabb, rövidebb időn át fizetés nélkül. Kiemenseggi *Kielmann András* komáromi főkapitánynak még Kanizsán kiérdemelt stipendiumára és a részére már régebben királyi kegyként — ex gratia — utalványozott összeggel, összesen 17,356 r. frt 48 krral maradt adósa Rudolf király. Ezt 1581-től kezdve négy év alatt kellett volna kifizetniök a nagyszombati, szempezi és galgóczi harminczadok jövedelmeiből. A fizetés 1582-ben kezdődött. 1590-ig kifizettek tőkében 8086 m. frtot, kamatban 4846 m. frt 36 denárt. Maradt még tőke 5799 frt $31\frac{1}{2}$ den. és 1597 decz. 31-ig kamat 2383 frt $64\frac{1}{2}$ denár. Tehát nem négy, hanem 17 év múlva is maradt még fizetni való 8182 m. frt 96 denár. *Spinola Oktavius* kassai német gyalogos kapitány 1589-ben engedélyt kapott, hogy kiérdemelt 1686 r. frt 11 kr, az özv. Segney Bálintné és Segney János által reá cedált 1244 r. frt 55 kr és a Vischer Mihály tokaji vicekapitány kiérdemelt és Spinolára átruházott 1017 frt zsoldjának, összesen 3158 m. frt 50 denár erejéig a szempezi harminczadon át fizetés nélkül hajtathasson át ökröket. Spinola örökösének még 1601-ben is tartozott erre a király 200 r. frttal. A Spinola eseténél látjuk, hogy egyesek, a kiknek kevés reménységük volt pénzüket

megkapni, követelésüket átruházták hatalmasabbra, a ki természetesen jó provisio mellett talált módot a követelés behajtására. *Nogarollis Ferdinánd* grófnak Rudolf kir. 1587 végéig katonai stipendiumára 34,256 r. frt 30 krral volt adósa. 1589-ben meghagyta Rudolf a magyar kamarának, hogy a fenti összegnek felét a nagyszombati, szempezi és galgóczyi harminczadokon ökröknek díjmentes áthajtásával fizesse ki. 1591-ben volt még fizetendő 10,494 frt 35 kr. Ennek fizetésére a pozsonyi polgárok adtak a kamarának kölcsön 8081 m. frt 12 denárt, fizetni való maradt még ekkor is 2412 frt 73 $\frac{1}{2}$ kr. *Bécsi tüzértisztek*. 1599-ben a bécsi udvari kamara írta a király nevében a magyar kamarának, hogy a Bécsben levő tüzértisztek már igen hevesen «*provehementer*» sürgetik salariumaiknak kifizetését, a mi az óvári harminczadra volt utalványozva. Ennek a harminczadnak jövedelmei az ökrök kihajtásának megszünte folytán igen megcsappant, a király pedig a nagyon súlyos és a háború tűrhetetlen szükségletei («*ob gravissimas et intollerabiles belli necessitates*») miatt fizetni nem képes; a m. kir. udvari kamara fizessen ki tehát 2784 r. frtot a nagyszombati, szempezi és galgóczyi harminczadok jövedelmeiből és ezt az összeget negyedévenként pontosan fizesse Zeller Mihály nyugtáira, a míg az óvári harminczad jövedelmei a jobb régi állapotba jutnak. Mennyire nem volt pénze a pozsonyi udvari kamarának sem, látjuk Pálffy Miklós esetében. Ennek mint pozsonyi, komáromi várkapitánynak és dunántúli főkapitánynak 1583-ban 21,790 frt 37 krral volt adósa Rudolf király. Erre 1587. és 1589-ben kifizetett a kamara 1178 m. frt 66 $\frac{2}{3}$ denárt. 1590-ben Pálffynak, mint komáromi kapitánynak stipendiuma újra 8000 m. frtot tett ki s ez a harminczadokra utalványoztatott s fizették azt még 1596-ban is. A tartozás mindig nőtt. 1595-ben Pálffy kérte összes salariumainak kifizetését. A m. kir. udvari kamara jövedelmek hiánya miatt nem volt képes készpénzt adni, ezért Armpruster Pál kamarai számvető és neje Wette Máriának nála 1000 tallérba elzalogosítva volt ezüstneműt adta Pálffynak 1150 frtba úgy, hogy a kamara az ezüstneműt kiváltani és Armprusternek visszaadni köteles.

Igen sok ilyen és ezekhez hasonló esetet tudunk a század folyamából, a hol az anyagiakat illetőleg nem volt különbség

király és király között, mert mindenik egyformán küzdött a pénz-zavarokkal. Hogy szerezték a pénzt a királyok a háborúkra, azt látni fogjuk. Most lássuk azt, hogy bírták ki egyes fő- és alsóbbrendű tisztek éveken át fizetés nélkül és a mellett még vagyona is tettek szert. Nagyon egyszerű volt ez a dolog. A magyar urak nem küldték katonának jobbágyaikat, de azokat otthon tartották, törvényekben is kikötötték azt, hogy aratás, szüret és más fontos mezei munkák idején a jobbágyokat se háborúba, se ingyenes vármunkákra — gratuitus labor — elvinni nem szabad. Így bemunkáltatták rendszeren az ország különböző vidékein volt földjeiket. Ha itt learatott vagy leszüretelt valamelyik ellenség, amott maradt annyi, hogy abból tisztességesen megélhetett. De annyira óvatosak is voltak a magyar urak, hogy rendszeren az ellenség által nem igen járt területeken volt birtokokat kértek fel a királytól, azt meg igen hamar megtudták, hogy melyik birtok szállott a királyra magszakadás, hűtlenség vagy más czímen. Az ilyen birtokokat elfoglalták, vagy egyszerűen megszállották és a király által, a ki mindig adósuk volt, magukra ruháztatták. Így vagyonuk folytonosan szaporodott inscriptiók — zálogba vétel, — vagy vásárlás útján. De hol és hogyan szerezték a király seregére költött, neki folytonosan kölcsön adogált és a megélhetésükre szükséges pénzt? Hát szerezték ott és úgy, a hol és a hogy lehetett. Még a leggazdagabb és legnagyobb urak sem riadtak vissza a rablás, fosztogatás, zsarolástól. A nagyok példáját követték a kisebbek. És itt nem volt különbség külföldi és hazai nemes urak és közkatonák között. Ellenségnek és barátinak vagyona egyaránt közprédája volt a fizetetlen katonaságnak. Egyik legkiválóbb írónk nem hiába jellemezte így ezt a kort: «Nem emlékszem, hogy Tacitus káromoltatott volna, hogy a gaz kort olyannak festette, a milyen volt. S valóban a XVI. század bizton versenyezhet a cæsari első század gonoszságaival; abban rabló féktelenség és zarnokság, önzés és politikai jellemtelenség napirenden voltak.»¹

Báthori István nádor «még a közveszély idejében sem átalott idegen vagyon után nyúlni, midőn Mohácsról menekülve, a

¹ Toldy Ferencz ghymesi Forgách Ferencz: Magyar historiájához írt előszavában.

pécsi egyház kincseivel szabadulni törekvő káptalanbelieket kifosztotta.»¹ Basó Mátyás Murány várából rabolta különösen Gömör és Szepes vármegyéket, rendezett rabló csapataival megszállva tartotta az országutakat, nemeseket megöltek, kiraboltak, a lócseiek nem mertek elmenni a heti és országos vásárookra. A Lapis refügii — Menedékkő a Szepességen — karthauzi kolostort elfoglalta. Rablásai ellen végre az országgyűlésen elhatározták, hogy az utak mentén 200 ölnyi szélességben ki kell az erdőt vágni, hogy a rablóknak ne legyen biztos támadó és búvó helyük. Országos határozat alapján vette 1549-ben ostrom alá Salm Miklós Murányt s a rablóvezér egyik czinkosához, egy juhászhoz menekült. Ez azonban elárulta őt s elfogatván, lefejeztetett.² Bebek Ferencz János királynak, majd Ferdinándnak kedves embere krasznahorkai várában hamis pénzt veretett, melyben 8 lat helyett csak 3 lat ezüst volt s ezt rá akarta a városokra kényszeríteni. A községek harangjait összeszedette s azokból ágyúkat öntetett. Pártállása szerint hol a János-, hol a Ferdinánd-párti urak jószágait, várait rabolta ki.³ Perényi Péter az egri várat és a püspökség jószágait foglalta el és a Rk. sürgetésére adott válaszában 1545-ben is csak reményét fejezi ki a király, hogy azt Perényitől vissza fogja szerezni.⁴ Szöllösön, a saját birtokán, a szerzetesek régi adományát elvette Perényi Gábor, a ki semmivel sem volt különb apjánál és 1556-ban Ferdinándtól Izabellához, majd innét Ferdinándhoz pártolt át, miután Telekessy Imre kassai főkapitány császári és megveji hadakkal őt Szöllösön — Ugocsa m. — feleségével és gyermekeivel együtt foglyul ejtette, elvevén összes ingóságait, melyeket a vezéreknek hagyott részen és ajándékokon kívül 40,000 frtra becsültek.⁵ Pető János kassai kapitánynak kedve jött 1558-ban a tokaji szüretre, illetve Tokaj termékére, melyet a lengyel, orosz, német kereskedők drága pénzen szoktak megvásárolni. Társul vette — az apjához Ferenczhez egészen méltó — Bebek Györgyöt. Elfoglalták Némethy Ferencz tokaji parancsnoknak szerencsi

¹ *Horváth Mih.* Magyarország története. IV. 8.

² *Hain* 76, 85, 199 és 1548, art. 49.

³ *Hain* 46, 54 és 1556, art. 24.

⁴ Corp. juris: Responsum ad articulos 1545. 5, 18, 19.

⁵ *Forgách Fer.* 159.

kastélyát, aztán nem törődve a táborral, «szokás szerint több éjen át öblögették torkaikat a jó borral.» Némethy nem vette tréfára a dolgot, válogatott lovasokkal rajtok ütött s a vezér urak ágyúik hátrahagyásával csak nehezen tudtak elmenekülni.¹ 1564-ben Balassa Menyhért országos főkapitány és Zay Ferencz dunáninneni és a tiszai részek főkapitánya fogtak egypár vállalatba. Moldvában volt egy, a fejedelmektől ajándékba kapott arany és ezüst edényekben gazdag zárda, melybe a háborús időben is sok drágaságot hordtak össze. Ezt akarták kirabolni. Gyorsan, titokban éjjel-nappal utaztak a Kárpátokon át vezető rossz «ruthén» utakon, ezek és a közbejött viharok megakadályozták őket tervük kivitelében. Kárpótlásul aztán az ellenfél birtokában levő szőlők szüretjét akarták megszerezni; «mert ezek előtt semmi sem volt szent vagy sérthetetlen, — írja az egykorú Forgách Ferencz. — A háborút, békét, a szövetséget, az isteni és emberi jogokat mind csak a haszon szempontjából mérlegelték.» Balassa, a kit János Zsigmond tett meg szatmári parancsnoknak és a kinek árulásával Szatmár Ferdinánd kezére került, a szatmári őrség nagy részét is magával vitte a kirándulásra. Szatmár a somlyói Báthoriaké volt. Báthori István, a váradi kapitány, felhasználta az alkalmat örökének visszaszerzésére. Rajtaütött Szatmáron, elfoglalta azt, elfogván Balassának feleségét és gyermekeit is. Ezeket Erdélybe küldte János Zsigmondhoz. Magának csak a várat tartotta meg, az elfoglalt kincseket katonáinak engedte át. Mondják, hogy 10,000 font nyers ezüstöt, igen sok aranyat, arany és ezüst edényeket, női ruhákat, rengeteg összerabolt bútort találtak ott.²

Nem részletezem a Keglevich Péter, a Podmaniczkyak és mások rablókalandjait. Beszélnek azokról az országgyűlések iratai.³ Csak az eseményekben részes egykorú államférfi Forgách püspöknek a Serédy testvérekre vonatkozó szavait hozom még fel: Serédy Gáspár és György a két király közti polgárháború alatt

¹ U. o. 183—184.

² U. o. 275—276.

³ 1542 art. 43, 1550 art. 71, 1542 art. 44, 45, 1545 art. 47, 1546 art. 54, 56, 1547 art. 25. 1557 art. 6 stb.

rablás és zsákmányolásból mérhetetlen vagyont halmoztak össze, melyek aztán, magjuk szakadván, el is veszték.¹

Így szerezték a magyar főtisztek a királyi katonaság fizetésére szükséges és a királyoknak kölcsön adott roppant összegeket és a nagy vagyonokat.

Katzianer János, Schwendi Lázár, Kollonitsch Siegfried, Teiffenbach Kristóf és más német és egyéb külföldi tiszteknek birtokfoglalásairól, erőszakoskodásairól, zsákmányolásairól, dicák és subsidiumok lefoglalásáról és saját céljaikra fordításáról bőven szólnak törvényczikkeink, a melyek tele vannak ezekre vonatkozó panaszokkal, vagy a mint mondani szokták volt, — gravame-
nekkel.²

Egyik sem vethetett semmit a másiknak szemére. Magyarok és idegenek egyformán megtettek minden lehető — az ország pusztítására.

Kicsinyben, de a mennyiben sokan voltak, tehát nagyban ugyanazt tették a sorhadnak és a várak őrségeinek tisztjei és legénysége.

A sorhadnak feladata lett volna a töröktől és a belső ellenségtől megvédeni hazánkat. Ezen hivatásához képest leginkább a Dunántúl és a Középső Tisza mellékén volt az táborokban. A vármegyék közül a Dunántúl : Mosony, Sopron, Vas ; a Dunán innen : Pozsony, Trencsén, Árva, Liptó, Turócz ; a Tiszán innen : Szepes, Sáros, Ung voltak a török hódoltságtól teljesen mentesek. A többi többé-kevésbé, hosszabb vagy rövidebb időn át behódolt a töröknek. A tiszántúli megyék a század legnagyobb részén át vagy a török, vagy az erdélyi fejedelmek — 1540-ig Zápolya János király — kezén voltak, csak olykor-olykor került vissza egyik-másik rész, sőt némelykor Erdéllyel együtt nagyobb része is a magyar király kezére, hogy azt újra és újra elveszítse.

1541-ben Buda elfoglalásával megindult a töröknek állandó hódítása hazánkban. A dunántúli vidék egész nyugati része, a Duna és Tisza köze a Mátraig, majd a nógrádi Cserhát vidéke

¹ *Forgách* 219.

² *Hain* krónikája. Corp. juris 1548 art. 71. 1550 art. 70. 1569 art. 31. 1588 art. 38. 1596 art. 3 stb.

kerültek sorra és 1546-ban a török már 15 szandzsákokat rendezett be hazánkban: Buda, Esztergom, Fehérvár, Siklós, Pécs, Simon-tornya, Szegszárd, Veszprém, Mohács, Szeged, Hatvan, Nógrád, Pozsega, Szerém és Vég-Szendrő székhelyekkel. 1552-ben Temesvár, Lippa, Szolnokkal a tiszántúli résznek nagy területe; Drégelylyel az északnyugati felföldnek útjai nyitak meg előtte. Így a végvárak hazánk déli vidékeiről csakhamar Nyitra, Zólyom, Gömör, Borsod megyéig északra helyeződtek át.¹ Szigetvárnak 1566-ban történt elestével nyitva állott a töröknek az út az osztrák örökös tartományok déli részébe, északon meg Bécs, Cseh- és Morvaországok voltak veszélyeztetve. Ezeket kellett a Habsburgoknak megvédeniök és valóban nagyobb gondot is fordítottak arra, hogy a török oda be ne törjön, mint arra, hogy Magyarország megszabaduljon tőle.

1569-ben özv. Nádasdy Tamásné Kanizsai Orsolyától megszerezte Ferdinánd Kanizsát, Csejte várat adva érte cserébe. 1556-ban elvétette Szendrőt — Borsod m. — Bebektól. Érsekújvárt azt esztergomi érsektől; Egert — miután özv. Perényi Péterné azt kiadta kezéből — 1548-ban királyi kezelésbe vette. Szatmár 1561-ben Balassa Menyhért másodsori áttérésével került királyi kézre. Kanizsa, Győr, Komárom, Érsekújvár, Eger, Szendrő, Szatmár, Kálló és Tokaj várak, Kassa sz. kir. város lettek a XVI. század második felében a legfontosabb véghelyek. Ezekben rendszeren volt a magyar katonaság mellett idegen, — német, spanyol, olasz — is. Szinte érthetetlen a magyar országgyűléseknek az a sokszor hangoztatott kívánsága, hogy a magyar végvárakba magyar katonaságot, magyar tisztekkel helyezzen a király; a mikor azt látjuk, hogy az országgyűlésen összejött urak maguk fejtegetik a király előtt, hogy az ellenség torkában levő váraikat alig tarthatják és erősíthetik a veszélyes időkben s mindnyájan érzik, hogy azokat a fegyverszünet ideje alatt sem tarthatják meg az ellenségtől *csak a magyarok erejével külföldiek segítségével nélkül.*² Majd csak arra kéri a királyt, hogy a mint a dunáninni

¹ Lásd ezekre dr. Demkó Kálmán: Várak és várbirtokok a XVI. században című tanulmányát a *Hadtörténelmi Közlemények* 1914-iki II–IV. füzetében.

² 1546 art. 5.

országos főkapitánynak alá vannak rendelve a végvárak kapitányai; úgy legyen az a Dunán túl is és a dunántúli részek főkapitányának is legyen hatalma a végvárak kapitányai és zsoldosai fölött.¹ Mikor Erneszt főherczeg, a teljhatalmú királyi helytartó, 1587-ben Bécsben értekezett a magyar tanácsosokkal az országgyűlésen való nyugodt tárgyalásról, ez után okt. 19-én kelt levelében ő maga írja, hogy véleménye szerint Érsekujvárt, Kassát, Tokajt és Szatmárt ezentúl is németek kezében, német kapitányok alatt kell hagyni, mert ezekbe Csehország is küld katonát.² De nemcsak ezekben, hanem a fentemlítették mindenikében volt idegen katonaság, idegen, legtöbbször német tisztek, és pedig olyanok alatt, a kik sokszor országos főkapitányok is voltak s mint ilyenek rendelkeztek a magyar haderővel is. Különösen Kassa és Győr voltak ezeknek az idegen főtiszteknek szállásaik. Itt szakadatlan sorban követték egymást. *Kassán* voltak: Katzianer János 1528-tól, Fels Lénárt, Schwendi Lázár, Rueber János, Salm Miklós, Spinola Oktavius, Teuffenbach Kristóf, Belgiojoso Barbiano Jakab 1603. *Győrben*: 1528-ban Lamberg, Gregoróczy Vincze — Obrister Leutenambt, — Teuffel Rézmán, Salm Eccius, Malatesta Benedek. Nogarollis Ferdinánd, Hardeck Ferdinánd, Schwarzenberg Adolf, Öttingen gróf 1605. — *Szatmár és Tokaj* voltak előkészítő iskoláik. Az előbbiben működtek előbb: Teuffenbach, Nogarollis, Hardeck; az utóbbiban: Rueber János és Roussel Claudius. Német és más idegen tisztekül találjuk még, *Egerben*: Holdschuch Lázár volt a német őrség kapitánya (1572), Ungnad Kristóf főkapitány (1570—1590), Scharlitius Károly vérteskaptány (1590). *Szendrőn*: Harder 200 gyalogosnak kapitánya, Sancthylair Gilbert vérteskaptány. (1591). *Kassán* altensteini Heger Zsigmond kapitány egy Landknecht-zászlóalj parancsnoka (1584), a tüzérségnél: Zelting (von) Károly Lajos tüzér-ezredes (Obrister Zeugmeister) (1573) és Planke János u. az (1584—86), Mayer Kelemen és Illenfeldt András Oberzeugsmeister-ambts Leutenant-ok voltak. *Kállón*: Lenauer Lamprecht és Krines Bálint. *Tokajban*: Raminger Jakab és Vischer Mihály. *Szatmáron*: Messer András és Draxel Conrád kapitányokkal

¹ 1596 art. 31.

² Horváth M. id. mű IV. 386.

találkozunk, az előbbi a könnyűlovasoknál volt. *Kanizsán*: Kielmann András 1575-ben főkapitány, Lienhardt Márton német, Proÿ Bertalan vérteskaptány volt. *Komáromban*: Kielmann András főkapitány, Krines Bálint, Molard János kapitányok voltak. *Érsekujváron*: Samaria de Specia Casa, Runtorff Illés és Ölsen Hector német kapitányok. *Győrben*: Tournier Fülöp olasz ezredest és Diskant Ottó német dandárnokot találjuk (1543). Találkozunk még egyesekkel, pl. *Zólyomban* Puchaim Farkassal; *Tatán*: Tasso Hannibal, Rosenberg György, *Esztergomban*: Lascano Márton és Tamás, Salamanca, Burgau őrgróf és Althan Adolf kapitányokkal részint a török hódítás előtt, részint azután. *Murányban*: Herberstein Gyula báró kapitány.

Ha igazságosak akarunk lenni, nem hallgathatjuk el azt, hogy a tábori hadseregben is, de különösen a végvárakban sok magyar tiszt volt. Ha panaszok merültek fel, ezek nem azért lehettek, hogy a király nem alkalmazott volna tisztekül magyarokat, mint inkább az ellen lehetett panasz, hogy a német főtisztek nem hallgattak a magyarokra és hogy csak épen úgy, vagy még jobban pusztítottak az idegeneknél. A fentiekkel egyidőben voltak *Kassán*: Serédy György, Dersffy István, Telekessy Imre, Pető János, Zay Ferencz főkapitányok; Macedoniai Péter, Bornemissza Imre kapitányok. *Egerben*: Dobó István főkapitány és társai Mechkey Ferencz, Bornemissza Gergely (1552), majd Forgách Simon Heves és Borsod megyék főispánja; Rákóczi Zsigmond — 1588-ban báróvá lett, — Kovách János, Nyáry Pál (1596); *Szendrőben*: Bornemissza János (várnagy 1573), Rosol Péter kapitány, Rákóczi Zsigmond lovaskapitány, majd várkapitány, Deli György, Serényi Gábor, Horváth János, Rhedey Mátyás lovaskapitányok. — *Kállóban*: Prépostváry Bálint (1589 báróvá lett), Chiapy Kristóf főkapitányok, Kisserjeny Mihály, Káthay Mihály kapitányok. *Tokajban*: Kalvász Mátyás, Iffjú Kristóf, Bornemissza János, Bornemissza Imre, Horváth Boldizsár a magyar lovasok kapitányai, Balassa Ferencz magyar vicekapitány úgy is említve, mint a tokaji magyarok főkapitánya. *Szatmáron*: Szathmáry Miklós helyettes főkapitány (1573), ugyanaz Vajda Antal (1589). *Érsekujváron*: Zeleméry László, Pálffy Miklós főkapitányok (Pálffy dunáninneni főkapitány is volt), Zádory János, Batthyány Farkas

könnyű lovaskapitányok. *Győrben*: Jakusith Ferencz viczekapitány, Révay Lőrincz, Vajda Kristóf, Czobor Márton kapitányok, Dombay Mihály a gyalogosok vajdája. *Komáromban*: Paxy János kapitány, Pálffy Miklós főkapitány, Pállffy Pál kapitány, Mulik Gáspár vajda. *Kanizsán*: Tahy Ferencz, Alapy Gáspár, Zrínyi György, thengöldi Bornemissza János, Lengyel Lőrincz főkapitányok; Silko Menyhért 50 könnyű lovas kapitánya, Thúry György, Lengyel István, Mestery János és Gereczy Bertalan — 1583-ban még vicze lovaskapitány, 1594-ben mint Obristleutenant és u. akkor Obrist.¹

Úgy a felső-magyarországi, mint a dunántuli kevésbé fontos váraknak sok kapitánya és hadnagya ismeretlenek még, de felsorolásukkal nem akarok itt tért foglalni. Csak *Lévát*, melynek olykor 600 főnyi őrsége is volt és *Zólyomot*, a hol a felvidéki főkapitány a bányavárosok védelme végett rendszeren lakott, emlitem meg.

A XVI. század politikai eseményeinek és az osztrák, illetve német birodalmi kormányoknak Magyarországgal szemben tanúsított elnyomó törekvéseinek leírásába és bírálatába nem bocsátkozva, meg kell említenem azt, hogy a magyar Rendek az országgyűléseken több alkalommal élénken kifakadtak Magyarországnak és a magyaroknak állandó mellőzése miatt. Különösen hevesek voltak a panaszok a katonai rendszer ellen és már egy külön magyar hadseregnek felállítását is kívánták avval, hogy erre fordítottassék az országgyűlések által rendszeren megszavazott hadi adó s ezen felül még a szemeczi és nagyszombati harminczadok jövedelmei. Radéczy István egri püspök, királyi helytartó és Draskovich György kalocsai érsek, győri püspök és királyi cancellár már 1583-ban a magyar királyi és a német császári tekintélynek súlyos sérelmeit látva a Rendek ellenkezésében; az erőszak alkalmazását és az elégedetlenek elfogatását javasolták, a mit csak a magyar tanácsosok tudtak elhárítani. Már 1567-ben Miksa király egy népes tanácsban azt üzenté az őt esküjére figyelmeztető Rendeknek: «gyakran

¹ A Kanizsán uralkodott állapotokról I. Takáts Sándornak «Thengöldi Bornemissza János» czímen írt kitünő tanulmányát, a melyik híven tükrözteti vissza a XVI. szd. második felében uralkodott állapotokat. *Hadtörténelmi Közlemények* 1914. évf.

szememre vetik az esküt, de meglátjátok, hogy túlteszem magamat az eskün». ¹ Erre mindig megvolt a hajlandóság.

A magyarországi hadügyet mindig az *udvari német haditanács* intézte. Ezt azonban a magyar udvari kamara fizette. Így 1583-tól Ungnad Dávid a haditanács elnöke évi 1200 frt salariumot és 300 frt subsidiumot kapott. Ugyanő mint előbb haditanácsos — *consiliarius* — évi 600 frt salariumot és 200 frt subsidiumot kapott. 1589-ben Nischart Henrik haditanácsos és titkárnak salariuma szintén 600 frt volt. Braun Erasmus volt akkor mint haditanácsos az építési főfelügyelő, a kinek Rudolf császár már akkor 12,000 frttal volt adója. 1584 márcz. 30-án meghalt Pluembl Miklós haditanácsos és tolmács. Ezekből látjuk, hogy kikből állott a Magyarország hadi ügyeit intéző haditanács. Evvel kapcsolatban volt a szintén kizárólag németekből álló udvari *hadifizető mesteri* hivatal. Horner Ferencz, Schmitterle András, Gottermeyer Egyed stb.-vel élén. Szintén Bécsben volt a *annonariae praefectura*, a *főélelmező hivatal*, élén Puchler Gáspár, Grafenauer Lipóttal stb. Ennek voltak alárendelve a táborokban és a végvárakban levő *annonariusok* vagy *annonae praefectusok*, az élelmező biztosok.

Mikor valamelyik főherczeg a táborban időzött, fizetésén kívül rendesen kijártak neki a szükséges személyzet és fogatok. 1595-ben Mátyás főherczeg rendelkezésére Lippay János m. kir. udvari titkár állandóan tartott egy négylovas kocsit, a melyikért a főherczeg neki decz. 13-án már 120 m. frttal tartozott. ²

1597 aug. 8-án meg Miksa főherczeg írja az óvári táborból, hogy Lippay János ő felsége magyar titkára, minthogy még mult évi tábori stipendiuma sines kifizetve, a táborot tovább nem követheti. Ha távozása folytán valami el lesz hanyagolva, azt nem az ő, hanem csak a költségek hiányának rovására lehet írni. Mint-hogy azonban a főherczeg Lippayt különösen a magyar táborozásokban nem nélkülözheti, meghagyta a magyar udvari kamarának, hogy Lippaynak a multa járó díját azonnal fizesse ki. 1597 aug. 1-től kezdve havonkint rendesen meg kell fizetését küldeni. Lippaynak azon időtől kezdve, mióta a táborban volt, kétszeres fizetés

¹ *Forgách*, i. m. 375.

² *Libri debitorum*.

járt és egy szekér az irnokok, — Feldschreiber — kettő meg a magával viendő irományok részére. Egyszerű tábori fizetésére járt évenként 400 frt. 1595-ben 3 hó és 10 napon át, 1596-ban 2 $\frac{1}{2}$ hónapon át volt a táborban. Erre az időre személyére jár 198 frt 32 $\frac{1}{2}$ den., a fuvarokért pedig 362 frt. Együtt 560 frt 35 $\frac{1}{2}$ den.

A Magyarországon volt idegen tábori hadseregnek berendezése ez volt. Ferdinánd és Miksa királyok, a mint már említők, személyesen soha sem jelentek meg a táborban. Ezt ugyan Rudolf se tette, de ő elküldte testvérei valamelyikét: Mátyást, Miksát vagy Ernesztet. Ezek egymás után vettek részt a tábori életben. Ilyenkor, legalább névleg, ők voltak a seregeknek főparancsnokai, ők utalványozták a kamaránál a hadsereg szükségeit. Fizetésük rendszeren évi 10—10,000 frt volt. Ezt Rudolf a kamaránál német értékben utalványozta, mert így kevesebbet tett ki, mint a magyar frt. Mellettök volt állandóan az udvari titkár és az irnokok, a rendeletek kiállítása végett.

A mikor főherczeg nem volt a táborban, fővezér volt valamelyik generális, rendszeren a kassai vagy győri főkapitány, olykor mindkettő. Fizetésük volt: mint tábornoknak havi 300 frt, egy évre 3600 frt, mint fővezérek kaptak még havi 300, évi 3600 frtot, tehát évi 7200 frtot. E szerint nekik is kétszeres fizetés járt a háborúk alkalmával, mikor a táborban voltak. A tábornokok — generális — havi 300 frt.¹ Ez volt a táborokban a hadi «Marschal». Rendszeren több ezrednek parancsnoka. Az ezredes havi 135 frt. Az alezredes havi 62 frt. A kapitányok: 1549-ben a lovasok havi 40, később havi 50 frt, a gyalogos kapitányok havi 8 frtot és 6—6 lóra havi 18 frtot kaptak.²

Egy lovasezred hol 1000, hol 1200 lovasból állott, 10—12 kapitány alatt, tehát mindenik 100 lovasnak parancsolt. Minden századnak volt kürtöse és az egész ezrednek egy dobosa. Egy gyalogos ezred 1000 ember, 5 kapitánnyal és 5 zászlótartóval.

¹ *Thallóczy* «A magyar hadiköltségek 1549-ben», Századok 1877., «Sorhad 7 alatt írja: «A főkapitánynak azonkívül a mit az osztrákoktól kap, havi 300 frt. — *Acsády* Hadtörténelmi Közlemények 1888: «a tábornok egy negyed évre 900 frt». Tehát úgy kaptak, mint a magyar főkapitányok.

² U. o

Tehát mindenik zászló alatt 200—200 ember volt élén a kapitány-nyal, a ki a zászlóaljnak parancsnoka volt. Minden zászlóaljra jutott egy trombitás. Minden ezredben volt 100 tizedes, egyre tehát 10 ember jutott.¹

A táborban volt még rendszerint a «generalis annonae magister» a főélelmező biztos, mellette az «annonae praefectusok» — élelmező biztosok és a «Proviantmesterek» — élelmező tisztek. A Feldschreiberek, irnokok, a legénység számontartására. Az elszállásoló tisztek, az őrmester és örvezetők.

A katonáknak fizetése — zsoldja — volt havonkint : a vasas — vértés — 1549-ben 8 frtot kapott. Szepes vármegye 1542-ben a nehéz lovasnak havi 5 frtot fizetett. A könnyű lovas 1549-ben havi 3½, 1554-ben 3 frtot kapott. Bakyth Pálnak 1535-ben Ferdinánd minden lovasra évi 20 frtot, és ha csatába mentek, minden lovasra havonkint 2—2 frtot fizetett. Nádasdy Tamás mint Horvát stb. országok bánja minden lóra kapott évi 20 frtot és mindenikre havonkint még 2—2 frtot.² Báthori András a királlyal kötött szerződés (1556) szerint minden könnyű fegyverzetű lovasra havi 3 frtot,³ Bebek György lovasai ugyanannyit. Az 1547 art. 9 a nyitrai püspöknek és Forgách Zsigmondnak, mint kincstárnokoknak megszavazott lovasokra havi 3 frtot. Báthori András mikor 1556-ban Csehországba vezetett 100 lovas, minde-
nikre havi 4 frtot kapott. Az 1552-iki országgyűlés a hónapokra fogadott lovasoknak havi 3 frt 20 denárt, az évekre fogadottaknak ugyanannyit szavazott meg azzal, hogy ha háborúba mennek, még havi 2—2 frtot kapnak.⁴ Nádasdy Tamás nádor 1—1 lovasának havi 3 frt 20 dénárja volt.⁵ 1601-ben, tekintve a nagy drágaságot, az országgyűlés a lovasok havi díját 6 frtra emelte fel.⁶ A könnyű lovasok havi zsoldja tehát átlagosan 3 frt 57 denár.

A gyalogosok zsoldja : 1527 Perényi Péteréi Temesváron havi 3 frt ; máshol mindig 2 frt volt, kivéve Nádasdy nádor gyalogosait, a kik havi 2 frt 40 dénárt kaptak. A várakban is à 2 frt. Kassán 1574-ben heti 70 denár, 1601-ben havi 3 frt.

¹ U. o. 1554-ben.

² Liber regius I. 255, 350.

³ U. o. III. 306.

⁴ Art. 4.

⁵ Cop. ann. I. 1.

⁶ Art. 8.

A gyalogosok zászlótartóinak havi zsoldja 1554-ben 8 frt. Nádasdy Tamás zászlótartója a lovast megillető 3 frt 20 denáron felül 6 frt 40 denárt, tehát havi 9 frt 60 denárt kapott. Kassán 1574-ben hetenkint 1 frt = évi 52 frt.

Az őrmester — Kassán 1574-ben — heti 80 denár (évi 41 m. frt 60 den.). Evvel egyenlő rangban levőknek tekintették, mert ugyancsak heti 80 denárt kaptak: a tábori őrnök — Feldschreiber, — a tábori sebész — borbély, feldscherer, — a káplán, a hadbíró — Schultes — és a porkoláb — Profoss.¹

A tizedesek rendes havi díja 3 frt. Nádasdynál 1554-ben a gyalogost illető havi díjon felül még 80 denár = havi 3 frt 20 den.

A trombitások — 1554-ben lovasok és gyalogosok egyformán — havi 6 frtot, Kassán 1574-ben hetenkint 20—20 denárt; a Nádasdy nádoréi a lovasságnál havi 6 frt 40 denárt, a gyalogságnál a dobos havi 4 frt 80 denárt.

A táborokban szükség volt még fogházfelügyelőre és őrökre. Ezek Kassán 1574-ben hetenkint à 20 denárt kaptak.

<i>Az alkalmazottak zsoldja hetenkint Tokajban 1570-ben.</i>	<i>A tüzérségi személyzetre hetenkint Kassán 1574-ben.</i>
A fegyvertár felügyelője (Zeugwart) 1 frt 60 den.	u. a. 1 frt 60 den.
Építési őrnök (Bauschreiber)..... 1 « 60 «	— — « — «
Építési felügyelők (3-an) à — « 50 «	— — « — «
Puskaművesek (Püchsenmeister) 10-en à 1 « — «	— A puska műves — « 40 « 12 segédje à — « 20 «
Kovács mester 1 « — «	9 kovács à — « 26'66 «
Kovács segédek (2-en) .. à — « 50 «	— — « — «
Kerégyártó mester..... 1 « — «	4 kerégyártó együtt 1 « — «
Kerégyártó segéd — « 50 «	— « — «
Ács mester 1 « — «	6 ács à — « 23 «
Ács segédek (5-en) à — « 50 «	— « — «
Lakatos — « 50 «	2 lakatos à — « 30 «
Asztalos — « 50 «	— « — «
A sánczok őrének — « 20 «	1 bodnár — « 40 «
	Szertári szolga (Zeugh. Diener)..... — « 50 «
	Kapuőr — « 20 «
	Lőpor készítő 1 « — «

¹ Szepei kamara számad. könyv. fol 15.

A végvárakban, a már említetteken kívül, mindenütt volt a vár gondozására egy provisor, egy fegyvertári gondnok — armentarius, — egy élelmezési felügyelő — annonarius ; egy élelmezést kezelő (Proviant verwalter) a kisebb helyőrségeket a kapitány fizette, a nagyobbakban volt fizetőmester. A török támadásainak kitett várakban tartottak állandó építőmestert, a kit ellenőrizett a több várra kiterjedő hatáskörrel bíró építési felülvizsgáló. Győrben 1583-ban találkozunk a helyőrség orvosával, Roland Szaniszlóval. Érsekújváron az esztergomi érsekség javaiból állandóan kellett plébánost tartani ; itt 1590-ből Győry Bálintot ismerjük, a kinek évi salariuma 38 frt 40 denár volt s azon felül kapott 20 mérő búzát, 20 akó bort, egyéb járandóságairól — a mint a pozsonyi kamara megjegyezte, — nincs számadás.¹

Pozsony, Esztergom és Tokaj váraknál hajóhid volt, a melyeknek felügyelője havonkint 5—6 frtot kapott. Pozsonyban, Győrben és Komáromban állomásoztak a nasszadosok, a dunai hajósok. A hajózási felügyelőnek — curator navalis — évi fizetése volt 100 frt. A pozsonyi várnak volt havi 3, — 1601-től — 4 rajnai frttal díjazott órása. Mikor egyszer (1591) az óra elromlott, Taglich János órás annak megjavításáért 70 frtot kapott. Volt még a pozsonyi várnak egy Arnolt János által 1597-ben készített olyan vízvezetéke, a melyeknek gépezete a Dunából hajtotta fel a várba a vizet. A mester ennek készítéséért 60 tallért kapott.

Meg kell még itt emlékezni a *tüzérségről*. Magyarországon Komárom, Győr és Kassa voltak a tábori tüzérségnek főállomásai, a szabad királyi és bányavárosok pedig annak a főszállítói. A hadi költségekről 1549-ben készített kimutatásban a 6. pont alatt Tüzérek, lőpor stb. havonkint 2000 frt, egy évre 24,000 frttal van felvéve.² Ez csak a tábori tüzérségre szól és a későbbi időben tetemesen megnövekedett. Kassán 1573-ban volt egy «General-Obrist-Zeugmeister», egy «Obrister-Zeugmeister», egy «Obristen-Zeugmeisterambts-Leutenantd», a melyeknek egész személyzet állott rendelkezésükre. A várakban mindenütt találunk tüzérségi raktárakat, felügyelőkkel, tüzérekkel. Határainkon kívül Bécs

¹ Cop. Ann. fol. 21.

² Századok, 1877.

volt a főállomás, a hol sok felszerelési dolgot be is szereztek a királyok.

Ha megemlítem még a magyar országgyűlések által a dica-subsidium — mint hadi adónak beszedésére kirendelt thesaurariusokat, kincstartókat, a minők voltak például 1547-ben a nyitrai püspök és Forgách Zsigmond; 1593-ban a felvidéken Rákóczi Zsigmond, a dunai megyékben Illésházy István, Tótországban Istvánffy Miklós; 1600-ban Joó János kir. személynök és Felső-Magyarországon kálnói Bornemissza György,¹ továbbá a magyar katonák részére volt «magister victualium»-ot, élelmezőmestert.² a melyet 1542-ben a kőrösi gyűlésen a Horvát-Szlavon rendek is hozzájuk kinevezni kértek;³ az 1596 országgyűlésen az élelmiszerek árának megállapítása és rendes fizetésének ellenőrzésére kirendelni kért «magistri annonae»-t — gabonamestereket, az ugyanakkor a magyar katonák részére kért «magistri fori»-t, piaczi biztosokat; az élelmiszerek szállítóját intéző magyar élelmezési praefectusokat, a kik Joó János kir. személynök és Nagyváthy Ferencz felügyelete alatt az ország felső részeiben Paczot Ferencz, Dengeleghy Miklós, Várady Gáspár, a Dunántúl Tarródy István praefectusok legyének; és hogy a magyar hadi tanácsba nevezzen ki a király vagy a megbízott főherczeg három magyar élelmezőbiztost: Felső-Magyarország részére Vasady Gáspárt, a Dunáninnenre Vizekety Pált, a Dunántúlra Chemetey Istvánt;⁴ akkor teljesen kimerítettem a táborig személyzetet és már csak a legénységről kell majd beszélnem.

Vár, a mint tudjuk, sok volt Magyarországon. Ezeknek legnagyobb része magános urak birtoka, a melyeknek ellátásáról és őrzéséről a várakhoz tartozó birtokok jövedelméből a tulajdonosnak kellett gondoskodnia. Ezek a várak legtöbbszörre távol estek a török által elfoglalt és veszélyeztetett területektől, így őrzésük se sok gondot adott az uraknak és a bent volt várnagynak 10—20 emberével ellátása se került sokba.

¹ 1542 art. 26. 1547 art. 9. 1600 art. 3.

² Az 1557 art. 7 említi.

³ 1542 art. 11. Kőrösi gyűlés.

⁴ 1596 art. 25, 26. 1597 art. 25. 1599 art. 30.

Nagyobb gond volt a végváraknak jókarban tartása és élelmezése. 1527-től 1541-ig, a míg az állandó jellegű török hódítás nem kezdődött meg, a pártkirályok hívei egymás várait foglalták és azok gyakran cseréltek gazdát. De minden rendben volt, mert hiszen így is, úgy is magyar kézen maradt a vár és a birtok, a míg az új gazda jött. A török ellen a végek a Duna déli részén voltak. Buda elfoglalása után csakhamar az ország közepébe, nyugati és keleti részeibe tolódtak el azok északon egész a bányavárosok vidékéig. Ekkor már méltán mondhatták az urak, hogy váraik az ellenség torkában vannak és mindannyian a királytól kértek segílyt. 1543-ban a török kezére kerültek: Valpó, Siklós, Pécs, Szegszárd, a Balaton melléki kisebb várak és castellumok; 1544-ben Nógrád, Hatvan, 1552-ben Temesvár, Lippa, Veszprém, Drégely, Szolnok, Ság, Gyarmat, Szécsény, Hollókő, Buják, 1554-ben Füle, Salgó, 1566-ban Szigetvár, Babocsa, Csurgó, 1567-ben Dédes, Putnok, Monok, Vadász, 1571-ben Várgede, 1754-ben Dévény, Kékkő, Somoskő, Hajnácskő és más kisebbek.

1549-ben és 1554—55-ben a következő várakban ilyen helyőrséget tartott a király:

	1549-ben:	1554—1555-ben:
<i>Komárom</i>	1 nászlóalj német és a nászadosok.	156 lovas 400 gyalogos 627 nászados — tüzér
<i>Győr</i>	10 német, 3 tüzmaster, 300 huszár, 220 hajdú.	500 « 300 « 100 « 13 «
<i>Sziget</i>	200 lovas 150 hajdú	200 « 400 magyar — « — «
<i>Csáktornya</i> . . .	— « 10 «	nincs
<i>Palota és Paczot</i> —	« 6 «	75 lovas 156 magyar — « — «
<i>Somogyvár</i> . . .	— « 24 «	nincs
<i>Veszprém</i>	32 « 200 «	nincs
<i>Tata</i>	20 « 80 «	60 lovas 100 magyar — « — «
<i>Szt.-Márton</i> . .	12 « 36 «	nincs
<i>Ságvára</i>	24 « 50 «	nincs
<i>Szécsény</i>	— « 25 «	nincs
<i>Gyarmat</i>	— « 25 «	nincs
<i>Szlavon végek</i> .	1050 emberrel.	A szlavon-, horvát végek, Bihács a szomszéd végekkel 256 lovas, 3866 gyalogos.

Újvár--Érsek 3 lovas, 12 hajdú	100 lovas	—	gyalogos
Eger 200 lovas, 300 hajdú	400	«	458 «
	Pápa	200	« 200 «
<i>A király költségén tartott seregek:</i>	Devescer ..	150	» 100 «
1549. Báni 200 lovas	Varsány ..	40	« 50 «
Báthori-féle 300 könnyű lovas .	Tihany ...	40	« 50 «
Nádasdy-féle 500 lovas	Csesznek ..	20	« 50 «
1554. Gróf Zrinyi Miklós 200 lovas			
200 gyalogos horvát	Korotna ..	200	« 100 magyar
Tahy Ferencz 100 lovas (Szigeten			
állomásozott)	Lak	—	« 10 magyar
Nádasdy Tamás nádor 500 lovas,			
500 gyal. magyar	Kassa	200	« 300 magyar
Báthori András 300 lovas	Léva	400	« 200 gyalogos
Horváth Bertalan 300 lovas a			
felvidéken	Korpona ..	400	« 189 magyar
Perényi Gábor 200 lovas	Szitnya ...	8	« 29 gyalogos
	Murány ...	6	« 118 «
	Kékkő	50	« — «
	Trenesén ..	—	« 94 «
	Gyula	465	« 250 «
	Várad	150	« — «
	Erdély	2000	« 1000 «

Az összes hadi előirányzat 1549-ben 397,472 frt volt. 1554—55-ben a felsorolt várak őrsegeire és a király költségén tartott katonaságra tett kiadások 737,620 (nem 761,766) frttal vannak kitüntetve.¹ Az 1549-iki kimutatás felöleli a tábori — sor — katonaságot is, míg az 1554—1555-iki csak a felsorolt várakról és a király költségén a magyar urak által tartott katonaságról szól. A különbözet itt 340,153 frt.

Szatmár, Szendrő, Tokaj 1549-ben saját jövedelmeikből láttattak el, ezek az 1554-iki kimutatásban sem szerepelnek. A nagy különbözetnek okát az épen 1552-től folyt, úgynevezett várháborúkban és az Erdély meg a tiszai részek birtokáért folytatott küzdelemben találjuk fel.

A király szükségletét Magyarországon 1546-ban egy békés

¹ *Thallóczy Századok* 1877. évf. és *Acsády Hadtört.* Közlemények, 1888. évf. már id. helyek.

évben 358,776, háborús évben 874,824 frtra számították.¹ «1554-ben az összes katonai szükségletet, Erdéllyel és a Szlavon részekkel együtt, 871,168 rhénes frtra számították (= 696,934 m. frt 64 den.), mellyel szemben, mint a megyék adója, Stájer, Karinthia és Alsó-Ausztria járuléka, 475,570½ frt (= 360,056 m. frt 24 den.), állt fedezetképen». Itt 330,878 m. frt 40 den. fedezetlen szükséglettel állanánk szemben. De itt, úgy látszik, mindenki a király rovására élt és gazdagodott. Ha csak kissé részletesebb számítást csinálunk is, azonnal látjuk, hogy igenis lehetett volna fedezni úgy a katonai, mint a polgári kormányzat kiadásait. Az 1554. év bevételeinek *így kellett volna* alakulniok :

A dicából	90,037 frt
Az ausztriai tartományok járuléka	291,290 «
A harminczadokból	50,141 «
A fenti várak jövedelmeiből ²	14,646 «
Erdély és a tiszai részek dicája	30,000 «
Erdélyi és tiszavidéki várak jövedelmeiből	100,000 «
Erdélyi, váradí és csanádi püspökségekből	14,000 «
Balassa János Liptó-Újváráért 1554-ben	10,800 «
A király által 1554-ben vett kölcsönök	30,000 «
Összesen	770,914 «
Leszámítva a király kölcsöneit	30,000 «
	<hr/>
	740,914 frt

Leszámítva a 696,934 m. frt katonai szükségletet, a polgári igazgatás költségeire maradt volna 43,980 m. frt. Nincsenek itt még számításba véve a városok censusai és taxái, az esztergoni érsekség, a győri, pécsi, nyitrai, egri, váci, veszprémi püspökségek, a pornói, zalavár-kapornaki apátságok, sárvári prépostság jövedelmei ; a király részére bérelt tizedek, a só-, pénzverés-, lucrum cameræ a várakhoz adandó ingyenes munka — gratuitus labor — megváltásából befolyó pénzek stb. jövedelmek, a mik igen tekintélyes összegeket tettek ki.

¹ *Acsády Ignác* dr. Magyarország pénzügyei I. Ferdinánd korában 175.

² Más várak azon korbeli jövedelmei szerint egy kat. holdra átlagosan 18 denár jövedelmet vettem.

A dolgok mélyébe behatolva, csodálkozással látjuk, miért kellett királyainknak a várakat eladniok, elzálogosítaniok és a mellett olyan rengeteg adósságot csinálniok. De sok mindent megértünk, ha látni fogjuk a minden vonalon valóságos rabló-gazdálkodást.

A XVI. század második felében, körülbelül 1574-ig, a török mindinkább észak felé nyomult. Gömör és Nógrád vmegyék várait sorra elfoglalva benyomult Borsod, Abaúj megyékbe is. A dunántúli vidéken is több erősséget ejtett birtokába. Ekkor Bécszet védték: Győr, Komárom, Pozsony; a Nyitra és Vág völgyét és ezzel Morva- és Csehországot védte Érsekújvár; az alsómagyarországi bányavidéket Végles és Ó-Zólyom; Stájerországot, Karinthiát, Krajnát védte Kanizsa, melyet Szigetvár elvesztése után 1569-ben Csejtéért cserébe szerzett meg Miksa király özv. Nádasdyné Kanizsai Orsolyától. Murány a Szepesség felé vivő úton állott őrt. Ezeknek a váraknak szükségleteiről a pozsonyi magyar udvari kamarának kellett gondoskodnia.

A szepesi kamara területén és ennek gondozása alatt voltak: Borsod, Abaúj vármegyék védelmére: Eger, Szendrő és Kassa. A keleti határon őrködtek: Szatmár, Kálló, Tokaj.

A végváraknak és a táborban levő magyar katonaságnak ellátására 1527-től kezdve csaknem évenként ajánlottak meg az országgyűlések a királynak *hadisegélyt* — dica, subsidium — 1527-től 1546-ig a *porták* és *jobbágytelkek* száma szerint 1—1, 1553-ban 1½—1½, 1559—1588-ig 2—2, 1552-ben és 1593-ban 3—3 frtot, 1596-ban a *jobbágyok* portánként 9—9, a *nemesek* sajátjukból portánként szintén 9—9 frtot, 1599-től 1604-ig *házankint* ajánlották meg az évi 1—2 frt subsidiumot, hogy a mint mondták, akkora segélyt akarnak a királynak adni, a milyen még soha sem volt. Ezen a portánkénti és házankénti adózáson felül adóztak a máskor felmentett molnárok, szabadosok, ruthének, oláhok is. De gyakrabban megadóztatták magukat az urak és a papok is. 1546-ban az urak és nemesek minden 40—40 frtra becsült jobbágyok után a 40—40 frt után $\frac{1}{60}$ -ot — sexagesima — ajánlottak meg saját zsebükből a háborúra. Az egytelkes nemesek arany-, ezüst- és készpénzkészletüknek, marháiknak, termékeiknek, boraiknak és más ingó vagyonuknak — kivéve a hadi felszereléshez szükséges

ruhákat, lovakat, fegyvereket — $\frac{1}{60}$ -át fizették. A sz. kir. és bányavárosok polgárai — kivéve a saját ruhájukat és a feleségeik ékszerait — minden arany-, ezüstneműik, házaik, telkeik, marháik, lovaik, szőlőik, boraik, árúik, szóval mindennéven nevezendő tárgyaik után 60-adot, azaz minden birói becslés szerinti 60 frt érték után 1—1 frtot; a conventek prépostjai, a plébánosok a főpap által minden egyháznegyvében kinevezett pap által felbecsülendő jövedelmeiknek $\frac{1}{10}$ részét; a Fuggerek és más külföldi kereskedők — a kik nagy jövedelmet húznak abból, hogy a városokban lerakják árúikat és azokat aztán elárúsítják — minden lerakott árúiktól $\frac{1}{40}$ részt fizetnek.

Máskor az egyetlen nemesek kúriáknént 50—50 denárt; a plébánosok, káplánok és altaristák, a kiknek jobbágyaik nincsenek, minden házaspár után fizetnek 1—1 frtot, a kiknek jobbágyaik vannak, minden jobbágy után 50 denárt.¹ «Az így megajánlott pénz, ha pontosan befizettetik, nem csekély összeget hozhat be a királynak.»² Mondják nagy naivitással a Kk. és Rk., mintha nem is ők lettek volna azok, a kik elsősorban maguknak foglalták le a jobbágyokon bevett dicát, a mi ellen újabb és újabb törvényeket alkottak.³ Szintén jellemző az akkori közállapotokra, a mit törvényben mondtak ki 1546-ban, hogy ha meggyőződnek arról, hogy a megajánlott pénz csakugyan az ő és alattvalóik védelmére fordíttatik és nem, mint az ez előtt szokásban volt, egyeseknek használatára *raboltatott el* vagy használtatott fel, megajánlanak a felségnek még Szt. Lőrinczkor beszédendő második frtot és 20 denárt.⁴

Wiener András pozsonyi kamarai pénztárnok 1587-ben beadta a kamara 1576 okt. 21-től 1586 máj. 13-ig terjedő számadását. E szerint 10 év alatt a kamara összes bevétele 1.160,714 m. frt 87 $\frac{1}{2}$ denár, tehát évenként átlagosan 116,714 frt volt. A bevétel-lekkel szemben állanak a kiadások 1.160,701 m. frt 64 $\frac{1}{2}$ denárral. Maradt 13 frt 22 $\frac{1}{2}$, $\frac{1}{3}$ denár. Rudolf király 1593 szept. 30-án

¹ L. Corpus juris az illető helyeken.

² 1546 art. 8.

³ Pld. 1550 art. 29.

⁴ Art. 5.

Prágában kiadta Wienernek a felmentvényt. Ebben elmondja, hogy Wiener számadásában elszámolt az összes: harminczad, dica, évi census, taxa, gratuitus labor, az üresedésben levő püspökségek jövedelmeiről, a contrabontokról, vagyis a kir. fiscust megkárosítani akarók büntetéséről, a király nevében felvett kölcsönökről, a mik mind benne vannak a fenti 1.160,714 frt $87\frac{1}{3}$ denár bevételben. Kiadásokban elszámolt: a király fivérei Erneszt, Mátyás, Miksa osztrák főherczegek fizetéseiről; a praetatusok, bárók, praefectusok, consilariusok és más, a magyar kamarának alárendelt egyének salariumairól; a *katonai stipendiumokról*, az *annonára bejött pénzekről*, a *néhány régvár fenntartására fordított összegekről*, a *királyi annonarium részére bevett tizedekről*; deputatiokról; a kölcsönvett pénzekről; a király udvari szükségletére vett borokról; a királyi fiscushoz tartozó levelek váltáságáról; a király által adott gratia, provisio és elemosynákról; az octavalis törvényszék bírának és ülnökeinek díjazásáról, végre az évenként kiküldetni szokott királyi biztosok utazási költségeiről, összesen 1.160,714 frt $87\frac{2}{3}$ dénárról.¹

Itt úgy látszik, hogy minden a legszebb rendben volt, még a katonák és a végvárok is ki voltak elégítve. Igaz, hogy Wiener pontosan elszámolt minderről, a mit bevett és kiadott. Arról már ő nem tehetett, hogy többet nem vehetett be és nem adhatott ki. Pedig lett volna sokkal több bevenni és kiadni való.

Nézzük csak meg az 1584-ik évet, mint a melyiknek királyi bevételeiről a legtöbb adatunk van. Itt be kellett volna jönniök: ² (345. oldal.)

Az 1584 nem volt háborús év, de ha az lett volna is, csekély deficittel lehetett volna fedezni az összes hiányokat, ha nem lett volna közel 200,000 frttal kisebb a bevétel a kellőnél.

1591-ben 127,679; 1592-ben 107,955 frt volt a pozsonyi kamara bevétele és ugyanannyi a kiadása. Az utóbbiak közt a katonai természetűek mindössze 43,128, illetve 32,784 frttal szerepelnek. Feltűnő, hogy itt az esztergomi érsekség jövedelmei 1404 és 733, a győri püspökségé 5269 és 210 frttal vannak felvéve

¹ Copula Annorum fol. 185—190.

² A denárokat nem vettem számításba.

I. A pozsonyi kamaránál:

Városok czenszusából	1,130 frt	— den.
A sz. kir. és bányavárosok taxájából	25,300	» — »
Az esztengomi érsekség jövedelméi	85,607	» — »
A győri püspökség	6,438	» — »
A porói a pátság jövedelméi	62	» — »
A turóczyi prépostság jövedelméi	510	» — »
A zalavár-kapornoki a pátság jövedelméi ..	2,225	» — »
A dicsa-substidumból	24,927	» — »
Az összes 30-adok (csak) jövedelméi	100,000	» — »
A veszprémi püspökség jövedelméi	656	» — »
A váci püspökség jövedelméi	2,901	» — »
Mármarosi és lengyel só jövedelméi	368	» — »
A gratuitus labor megváltása	18,727	» — »
A sasvári 30-adon contrabant	45	» — »
Újvári 30-adon sóból	1,736	» — »
A pozsonyi kamara bevételre lehetett volna körülbelül	230,632	» — »

II. A szepesi kamaránál:

A dícből	24,900	» — »
A tizedekből	69,684	» — »
A városok taxájából	7,875	» — »
A 30-adokból	8,590	» — »
A gratuitus labor megváltásából	89,155	» — »
Összesen	200,204	» — »
Az ekkor a királyi őrséggel ellátott várakból	150,000	» — »
Az ausztriai tartományok járuléka	291,290	» — »
A királyi jövedelmek összesen	871,926	» — »

122

Pozsony régi kiváltságai alapján; nem fizet. Sopronnak évi 4000 frotot kellene fizetnie, de ezt királyi rendeletre az ottani kapitánynak fizeti. Trenesén a treneséni várnak fizet. Szakolcza rendes ezzenzust soha sem fizetett.

1584-re bejött a pozsonyi kamarához 8524 frt. Hiány 16,103 frt. Hét vármegye a porták összeírását nem küldte be.

bejött: 1597 frt. Hiány: 17,130 frt.

volt 116,054 frt. Hiány: 114,578 frt.

Bejött ebből 7503 frt. Hiány: 81,652 frt.

rendesen a várak kapitányai szedték be.

• nem számítva a körmöczyi kamaránál befolyó és a bánya-jövedelmeket,

és felvették itt «a különféle egyénektől vett kölcsönök»-et is 14,100 és 13,250 frttal.¹

A Kk. és Rk. úgy látszik megtartották 1588-ban kimondott fenyegetésüket, hogy t. i. ha a király az ország régi szabadságát vissza nem állítja, a segílyt jövőben nem szavazhatják meg és 1589—1592-ben csakugyan nem is adtak a királynak subsidiumot. Természetesen azt a szepesi kamarához tartozó vármegyék sem fizették, ha tehát leszámítjuk ezt és az ingyen-munka váltságát, a szepesi kamara jövedelme 91,049 frtot tehetett. Ez hozzáadva a fentihez, összesen is csak 218,728 ; illetve 199,004 frtot tenne. Hozzájuk lehet még venni az osztrák tartományoknak évi 291,290 járulékát.

Sajnos, hogy a királyi jövedelmekre biztosan sohasem lehetett számítani. Hogy számolták el a dicát? Itt nem bocsátkozva részletezésekbe, csak nagy vonásokban mutatok be pár példát arra, hogy miért maradt igen kevés vagy épen semmi ebből a katonaság fizetésére. *Borsod* vármegyében 1546-ban volt 1137 porta. A dica beszédese teljes 4 hónapon át tartott és volt bevétel 1988 frt, ebből 1109 frtot saját használatukra felvettek a megyei főurak, 666 frt ment a megye számadására, a többit elszámolta a dicator és a thesaurarius nem kapott semmit. *Hevesben* 1546-ban be kellett jönnie 591 frtnak. De az urak saját birtokaikon maguknak szedték azt be. A dicator a kamara részére beszedett 45 frtot, a mi az ő, az alispán és a szolgabírák költségeire is kevés volt. *Abaújban* 1552-ben bevétel 2771 frt, ebből a kassai és eperjesi német katonaság fizetésére ment 2286 frt, a többit beszedte Perényi Ferencz és elszámolta a dicator, a kincstárnoknak semmi. *Zemplén* 1582-ben bevétel 4771 frt. Elment a nélkül, hogy a magyar katonaságnak csak egy denár jutott volna. Ugyanott 1598-ban megkapta díját a kapitány, kivette részét mindenki, csak a 49 főből álló megyei katonaság nem kapott semmit. *Nyitra* 1596-ban minden portától 9 frt 10 den. = 19,592 frt bevétel, ebből elment : a katonaságnak — persze nem a magyarnak — 17,224 frt, építkezésekre 2153 frt, a szegényeknek 215 frt, összesen 19,592 frt elszámolva.²

¹ Cop. Ann. fol. 205—212

² Orsz. levéll. Dica összeírások.

Hosszú sora van az ilyen elszámolásoknak, a melyek mutatják a hiányok okait és azt, hogy miért nem jutott pénz a katonáknak. Már az 1550. art. 29. mondja, hogy az alispánok indítsanak inquisitiót és hajtsák be a dica-hátrálékokat. Némely urak ugyanis nemcsak annyi katonát tartanak, a mennyi nekik elő van írva, hanem többet is és minthogy azoknak zsoldját fizetni nem tudják, kezüket birtokaik dicáira tették. Ha ezek a szükséges zsoldokon felül szedtek be dicákat, azt az alispán rajtok hajtsa be és ne a jobbágyokon, a kik a dicát már egyszer megfizették.¹ Az se volt éppen ritka eset, hogy a dicák a katonaság által okozott károk megtérítésére fordítottak úgy is, hogy ha az illető helyek dicája nem lenne elegendő a károk megtérítésére, a szomszéd vármegyék dicáját is igénybe vették. A király szerezzon magának elégtételt a katonák zsoldjából.² A hol pedig részint a török, részint a király katonái elpusztították a házat, falut, attól a dicát nem kell behajtani.³ 1564—1599-ig a királyok a dicákra különféle címeken 88,650 frtot utalványoztak.⁴

A végvárhoz adandó ingyen-munkák megváltására a jobbágyok által lefizetett összegek éppen úgy kallódtak el az alispánok, percceptorok és kapitányok kezén. A várak birtokainak jövedelmei nem folytak be közvetlenül a kamarához, de azokat a kapitányok szedték be és fordították az őrség ellátására. Hogyan jártak el, mutatja a murányi kapitány, a ki 1564-ben tized fejében beszedett 208 juhot, 151 bárányt, 245 juhsajtot. A vár jövedelmeit összeíró biztosok működésének megkezdéséig a mészáros levágott 70 ökröt és volt még — télen át a falvakon tartott — levágni való élő ökör 72 drb. A jobbágyoktól census és tributum címén szedett juhok és kecskékből levágtak 350 drbot. A pinczékben volt 145 drb sajt és sok megromlott marhahús. És a katonaság mégis egyhangúan panaszkodott a biztosok előtt a rossz ellátás miatt. Panaszkodtak a kenyér hiánya miatt. Egy katona kapott ugyan naponként egy font húst, de a kapitány egész nyáron át értéktelen kecskehúst ad nekik. Hogy honnan szedi a kapitány az olcsó kecskét, azt nem tudják, mert a jobbágyoktól nem kecskét szednek. A jobbágyoktól

¹ Corp. juris.³ 1557 art. 3.² 1554 art. 2.⁴ Libri debitorum.

a kapitány jó sajtot szed be, a katonáknak meg a maga megromlott sajtját adja.¹ Különbén a kapitány több tételre vonatkozólag nem akarta a biztosoknak megmutatni a számadást, állítva, hogy ő elszámolásra csak a kamarával szemben van kötelezve. Ezek egyikénél sem találok nyomát a várak elszámolásainak.

A katonaság szükségleteire felvett kölcsönöket a királyok nagyrészből a harminczadokra utalványozták, igen sokat úgy, hogy a kölcsönt adók marhát hajthattak át fizetés nélkül. 1564—1599 közt a harminczadokra 965,992 frtot utalványoztak.²

A magyar főkapitányok közt akadt egy Pálffy Miklós, Pálffy Tamás, Zrinyi György és még néhány, a kik hazájok és katonáik iránti szeretettől indítatva, sajátjukból nagy áldozatokat hoztak a rájuk bízott őrségek érdekében. De mi volt ezeknek áldozatkészsége a szükséglethez képest. A királyokat se vádolhatjuk, hogy nem akartak volna segíteni. Igérték sokat, tettek volna is, ha lehetett volna. Az udvari kamarák — értve a magyarokat — buzgón támogatták a királyokat a kölcsönök felhajszolásával, de hiába ígérték a királyok és a kamarák, hogy a kölcsönt hamarosan visszafizetik, az 5—8%-os kölcsönöknél nem egyszer elérte a kamat a tőkét.

A ki meg akarja ismerni a várbeli katonaság nyomorainak igaz képét, olvassa el a Hadtörténelmi Közlemények 1914. évfolyamában thengöldi Bornemissza Jánosról írt tanulmányt,³ Kanizsának, illetőleg ezen végvár katonáinak sorsa híven tünteti fel az összes végvárak őrségeinek helyzetét azzal a különbséggel, hogy a míg itt a tisztek — magyarok lévén — segíteni igyekeztek a legénységen, addig sok végvárakban az idegen kapitányok segítettek növelni az őrség nélkülözéseit és úgy a várak, mint a táborok katonáit rászabadítva a falvakra, okozóivá lettek a nép mérhetetlen nyomorának, miről az országgyűléseken oly sok panasz hangzott el.

A katonák fizetetlensége volt az oka azok számtalan erőszakoskodásának, ez meg az élelmezés körül felmerült nehézségeknek.⁴

Dr. DEMKÓ KÁLMÁN.

¹ Orsz. levélt. Urbarium arcis Murány.

² Libri debitorum.

³ Takáts Sándortól.

⁴ Folytatását lásd a folyóirat 1917. évfolyamában.